

УДК 94:[378.4.09:39](477.83-25)''191/20''

КАФЕДРА ЕТНОЛОГІЇ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: КОНЦЕПТИ ПРОБЛЕМНО-ХРОНОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ ПІДРОЗДІЛУ

Роман ТАРНАВСЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

Перша кафедра етнології Львівського університету заснована 1910 р. Від того часу й до сьогодні (у 1995 р. засновано сучасну кафедру етнології) розвиток цієї науки в університеті пройшов низку етапів, кожен із яких мав свої особливості.

У статті автор обґрунтовує важливість застосування проблемно-хронологічного підходу під час дослідження історії кафедри етнології Львівського університету, із наголосом на концептах “циклічність «навчання – наука»” (аналіз як праць викладачів кафедри, так і дисциплін, викладання яких вони забезпечували) та “наукові школи та їх дисперсизація” (дослідження становлення у Львівському університеті впродовж XX – початку XXI ст. народознавчих наукових шкіл та процесу “розсіяння” львівської етнологічної школи Адама Фішера і львівської антропологічної школи Яна Чекановського, з акцентом на наступному розвитку, завдяки зусиллям їхніх представників, народознавчих середовищ у Львові, містах Польщі (Вроцлав, Варшава, Люблін, Познань, Торунь), Ізраїлю (Хайфа) та ін.).

Ці концепти, охарактеризовані на прикладі кафедри етнології Львівського університету, можуть бути застосовані як своєрідна матриця під час студій з історії університетської освіти і науки: для дослідження різних напрямів (соціогуманітарних, природничих, технічних) через історію підрозділів, які їх репрезентують.

Ключові слова: Львівський університет, кафедра етнології, наукові школи, Станіслав Цішевський, Адам Фішер, Ян Чекановський, Філарет Колесса, Степан Макарчук.

Історія розвитку етнологічних студій у Львівському університеті цікава не лише з точки зору народознавства. Її осердям є історія кафедри етнології, через низку причин важлива для вдосконалення методології дослідження університетської освіти і науки загалом (передусім тієї форми її текстових наративів, яка присвячена історії окремих напрямів). Адже історія кафедри етнології від заснування у 1910 р. до сьогодні засвідчує безпосередню тяглість за схемою “вчитель – учень” та має тривалу перерву в існуванні як підрозділу, з перетіканням традицій етнологічних студій від Львівського університету до структур Академії наук України з наступним “ефектом бумеранга” та взаємодіянням кадрами. В окремій статті, що буде опублікована у збірнику “Наукові зошити історичного факультету Львівського університету”, на прикладі

кафедри етнології ми розглянемо концепт “генеалогія підрозділу”, над розробкою якого працювали під час написання монографії¹. Натомість у цій статті спиняємося на двох інших важливих концептах в межах проблемно-хронологічного підходу.

Першим концептом, на якому хотілося б зацентувати увагу, є *циклічність “навчання – наука”*. Як не парадоксально, у більшості праць із історії Львівського університету характеристика лекційних курсів і практичних занять перебуває “в тіні” наукової діяльності його викладачів та суспільно-політичних контекстів. Натомість маємо усі підстави стверджувати, що дослідження навчального процесу та наукової діяльності має відбуватися в комплексі.

Перший лекційний курс етнологічного спрямування (про судові процеси над відьмами) у Львівському університеті прочитав у 1869/1870 навчальному році професор судової медицини право- і державознавчого факультету Франц Гатчер². Далі у навчальних планах фіксуємо курси народознавчого спрямування Ізидора Шараневича (“Історія міграції народів на географічній основі в поєднанні з етнографічним описом Австро-Угорської монархії”, “Опис коронних країв Австро-Угорської монархії з погляду етнографії та історії”, “Історично-етнографічний опис країв Австро-Угорської монархії”, “Історична етнографія Австро-Угорської монархії”), Омеляна Огоновського (“Про руську простонародну поезію”, “Руська простонародна поезія: пісні, казки, прислів’я”, “Слов’янська міфологія”), Бенедикта Дибовського (“Будова людини як свідчення її родового розвитку”, “Про раси первісної людини”) та низки інших викладачів, які читалися впродовж 1870–1900-х років³.

Опрацювання першоджерел дає змогу реконструювати перелік народознавчих дисциплін за 1910–1939 рр., а також лекційних курсів і практичних занять, за які відповідали викладачі кафедр фольклору й етнографії, історії та етнографії України, сучасної кафедри етнології у різні періоди її існування.

Так, можемо констатувати, що лекційні курси професора першої кафедри етнології (1910–1912) Станіслава Цішевського стосувалися передусім проблем

¹ Роман Тарнавський, *Кафедра етнології Львівського університету. Класичний період (1910–1947)*, відп. ред. Михайло Глушко (Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016), 236 с.

² *Akademische Behörden an der k. k. Universität zu Lemberg, sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Sommer-Semester des Studien-Jahres 1869/70* (Lemberg, 1869), 23.

³ С. К. *Uniwersytetu imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i program wykładów (âââ – SKUFL SiP) w półroczu zimowym 1882/83* (Lwów, 1882), 28; *SKUFL SiP w półroczu letniem 1882/83* (Lwów, 1883), 28; *SKUFL SiP w półroczu zimowym 1883/84* (Lwów, 1883), 28; *SKUFL SiP w półroczu zimowym 1884/85* (Lwów, 1884), 28; *SKUFL SiP wykładów w półroczu letniem 1884/85* (Lwów, 1885), 27; *SKUFL SiP w półroczu letniem 1885/86* (Lwów, 1886), 27; *SKUFL SiP w półroczu zimowym 1887/88* (Lwów, 1887), 28; *SKUFL SiP w półroczu zimowym 1888/89* (Lwów, 1888), 28; *SKUFL SiP w półroczu letniem 1888/89* (Lwów, 1889), 30; *SKUFL SiP w półroczu letniem 1890/91* (Lwów, 1891), 29; *SKUFL SiP w półroczu letniem 1891/92* (Lwów, 1892), 29; *SKUFL SiP w półroczu zimowym 1892/93* (Lwów, 1892), 30; *SKUFL SiP w półroczu letniem 1893/4* (Lwów, 1894), 34; *SKUFL SiP w półroczu letniem 1895/96* (Lwów, 1896), 39.

загальної етнології (“Етнографія Австралії, Меланезії, Мікронезії та Полінезії”), натомість його етнографічний конверсаторій – етнографії поляків (“Джерела до польської етнографії”). Лекційні курси етнологічної тематики, які забезпечувала кафедра антропології та етнології (1913–1939) в особі Яна Чекановського, у 1913–1917 рр. також були зорієнтовані на загальну етнологію: “Етнографія Океанії”, “Етнографія Африки”, “Антропология і етнографія Африки”, “Етнологія та етнографія Африки”. Натомість з 1917/1918 навчального року Я. Чекановський усе більше уваги приділяв проблематиці, пов’язаній з поляками (курси “Вступ до антропології та етнографії Польщі (вибрані розділи)”, “Вступ до етнографії Польщі”), сприяючи водночас габілітації А. Фішера (1921), який мав забезпечити “славистичний напрям” діяльності кафедри (у 1921–1924 рр. читав курси “Культура польського народу на тлі культури сусідніх народів”, “Слов’янська демонологія”, “Календарні звичаї польського народу”, “Казки польського народу”, “Польська народна пісня”)⁴.

Урешті, заснувавши у 1924 р. окрему кафедру етнології (існувала до 1939 р.), професор Адам Фішер розвивав її передусім у руслі етнології слов’ян (курси “Вступ до слов’янської етнології” “Розвиток польської етнології”, “Матеріальна культура слов’ян”, “Соціально-економічна культура польського народу на тлі культури інших слов’ян”, “Етнографія Польщі”, “Етнографія Помор’я”, “Руський народ. Нарис етнографії Русі”, “Етнографія південно-східної Польщі”, “Етнографія західних і південних слов’ян”, “Етнографія чехів і словаків”, “Етнографія південних слов’ян”, “Етнографія Болгарії”, “Етнологічні проблеми на просторі Балканського півострова”, “Слов’янське будівництво”, “Слов’янська міфологія”, “Душа і духи у слов’янських народних віруваннях”, “Рослини у віруваннях і звичаях польського народу”). Натомість загальноетнологічну проблематику, а також питання етнічної історії (розглядалися в курсі “Етнічна антропология”) забезпечував Я. Чекановський (“Етнічна антропология (Африка, Океанія, Америка)”, “Етнічна антропология (Америка, Азія, Європа)”, “Етнічна антропология (Європа, слов’яни)”, “Етнічна антропология (Слов’яни)”, “Етнічна антропология (Слов’яни, поляки)”) та доцент Станіслав Клімек (“Етнічна

⁴ *CKUFL PW w półroczu letniem 1910/1911* (Lwów, 1911), 17; *CKUFL PW w półroczu zimowiem 1913/1914* (Lwów, 1913), 19; *CKUFL PW w półroczu letniem 1913/1914* (Lwów, 1914), 19; *CKUFL PW w półroczu zimowiem 1914/1915* (Lwów, 1914), 19; *CKUFL PW w półroczu zimowiem 1915/1916* (Lwów, 1915), 20; *CKUFL PW w półroczu letniem 1915/1916* (Lwów, 1916), 18; *CKUFL PW w półroczu zimowiem 1916/1917* (Lwów, 1916), 20; *CKUFL PW w półroczu letniem 1916/1917* (Lwów, 1917), 19; *CKUFL PW w półroczu zimowiem 1917/1918* (Lwów, 1917), 20; *CKUFL PW w półroczu letniem 1917/1918* (Lwów, 1918), 20; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów* (далі – *UJK PW*) *w półroczu zimowiem 1919/1920* (Lwów, 1919), 17; *UJK PW w półroczu letniem (3-cim trymestrze) 1919/1920* (Lwów, 1920), 18; *UJK PW w 1 i 2 trymestrze roku akademickiego 1920/1921* (Lwów, 1920), 18; *UJK PW w trymestrze I-II roku szkolnego 1921–1922* (Lwów, 1921), 27; *UJK PW w 3 trymestrze roku akademickiego 1921–1922* (Lwów, 1922), 22; *UJK PW w trymestrze I i II roku akademickiego 1922–1923* (Lwów, 1922), 31; *UJK PW w trymestrze III roku akademickiego 1922–1923* (Lwów, 1923), 23; *UJK PW na rok akademicki 1923–1924* (Lwów, 1923), 39; *UJK PW na rok akademicki 1924–1925* (Lwów, 1924), 43–44.

антропологія Америки”, “Вступ до американістики”). Наголосимо й на тому, що з утворенням кафедри етнології під керівництвом А. Фішера вдосконалено практичні заняття: етнологічні вправи, які були в навчальних планах від 1921 р., тепер існували як “вправи зі слов’янської етнології /етнографії” та “вправи з етнографії Польщі” поряд із повноцінним етнологічним семінаром. Значну увагу А. Фішер приділяв також методологічній підготовці майбутніх фахівців-етнологів: увів до навчального процесу дисципліни “Методи етнологічних досліджень”, “Конверсаторій з методики етнографічних досліджень”, “Етнографічне музейництво”, “Вправи з етнографічного картографування”⁵.

Наведена інформація є важливою з кількох причин. По-перше, вона дозволяє проаналізувати зв’язок навчальних дисциплін, за які відповідали викладачі-етнологи, з їхніми науковими працями (наприклад, праці А. Фішера “Poiabianie”⁶, “Jużyczenie”⁷ і “Polacy”⁸ із серії “Etnografia Słowiańska”, “Lud polski. Podręcznik etnografii Polski”⁹, “Rusini. Zarys etnografji Rusi”¹⁰, “Zarys etnografji Polski Południowo-Wschodniej”¹¹, “Forschungen in Nil-Kongo-Zwischengebiet”¹², “Wstęp do historii Słowian. Perspektywy antropologiczne, etnograficzne, prehistoryczne i językoznawcze”¹³, “Człowiek w czasie i przestrzeni”¹⁴ Я. Чекановського, або ж

⁵ UJK PW na rok akademicki 1925–1926 (Lwów, 1925), 47–48; UJK PW na rok akademicki 1926–1927 (Lwów, 1926), 49–50; UJK PW na rok akademicki 1927–1928 (Lwów, 1927), 40; UJK PW na rok akademicki 1928–1929 (Lwów, 1928), 40; UJK PW na rok akademicki 1929–1930 (Lwów, 1929), 39; UJK PW na rok akademicki 1930–1931 (Lwów, 1930), 41–42; UJK PW na rok akademicki 1931–1932 i skład Uniwersytetu w latach akademickich 1930/31 i 1931/32 (Lwów, 1931), 56–57; UJK PW oraz skład Uniwersytetu w roku akad. 1932/33 (Lwów, 1932), 57–58; Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów (âââ³ – UJK SW) na rok akad. 1933/34 (Lwów, 1933), 58–59; UJK SW na rok akad. 1934/35 (Lwów, 1934), 56–57; UJK SW na rok akad. 1935/36 (Lwów, 1935), 58–60; UJK SW w roku akademickim 1936/37 (Lwów, 1936), 61–62; UJK SW w roku akademickim 1937/38 (Lwów, 1937), 62–63; UJK SW w roku akademickim 1938/39 (Lwów, 1938), 64–66.

⁶ Adam Fischer, *Etnografia Słowiańska. Zeszyt Pierwszy. Polabianie* (Lwów, Warszawa: Książnica-Atlas, 1932).

⁷ Adam Fischer, *Etnografia Słowiańska. Zeszyt Drugi. Jużyczenie* (Lwów, Warszawa: Książnica-Atlas, 1932).

⁸ Adam Fischer, *Etnografia Słowiańska. Zeszyt Trzeci. Polacy* (Lwów, Warszawa: Książnica-Atlas, 1934).

⁹ Adam Fischer, *Lud polski. Podręcznik etnografii Polski* (Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1926).

¹⁰ Adam Fischer, *Rusini. Zarys etnografji Rusi* (Lwów, Warszawa, Kraków: Wydawnictwo Zakłady Narodowego im. Ossolińskich, 1928).

¹¹ Adam Fischer, *Zarys etnografji Polski południowo-wschodniej* (Lwów: Związek Polskich Towarzystw Naukowych we Lwowie, 1939).

¹² Jan Czekanowski, *Forschungen in Nil-Kongo-Zwischengebiet*, bd. 4 (Leipzig: Klinkhardt & Biermann, 1924).

¹³ Jan Czekanowski, *Wstęp do historii Słowian. Perspektywy antropologiczne, etnograficzne, prehistoryczne i językoznawcze* (Lwów: Nakładem K. S. Jakubowskiego spółki z ogr. odp. we Lwowie, 1927).

¹⁴ Jan Czekanowski, *Człowiek w czasie i przestrzeni* (Warszawa: Trzaska Evert i Michalski, 1934).

“The Structure of California Indian Culture”¹⁵ та “Yana”¹⁶ С. Клімека). По-друге, ці відомості дають змогу простежити, які лекційні курси та практичні заняття вплинули на становлення тих чи тих учених-етнологів. По-третє, вони засвідчують наявність новаторських дисциплін, які відображають тематику, методологію та методику тодішніх етнологічних досліджень (наприклад, “Вправи з етнографічного картографування”, “Вступ до американістики” тощо).

Грунтовну підготовку народознавців могли забезпечити й викладачі кафедри фольклору й етнографії (1939–1941, 1944–1947) – Філарет Колесса, Адам Фішер, Ірина (Ярина) Нестюк, Генрик Перльс, Антін Будзан (у 1939–1941 рр.) та Ф. Колесса, Іван (Ян) Кухта, Михайло Скорик (у 1944–1947 рр.). Зокрема, розроблений у 1940 р. на кафедрі навчальний план передбачав такі народознавчі дисципліни: “Фольклор й етнографія України”, “Вправи з обсягу фольклору України”, “Етнографія і фольклор народів СРСР”, “Етнографія і фольклор народів Європи”, “Вправи з обсягу фольклору Європи”, “Слов’янська етнографія”, “Загальна етнографія і фольклор”, “Семінар фольклору й етнографії”, “Етнографічна музеологія”, “Народне мистецтво”¹⁷. У перші повоєнні роки Ф. Колесса викладав український фольклор, а І. Кухта – польський, англійський, французький, німецький та російський фольклор, а також читав курс етнографії¹⁸.

Потенційні можливості М. Скорика як викладача яскраво ілюструє матеріал, віднайдений в архівах І. Гілевичем. Дослідник з’ясував, що впродовж 21 березня – 26 квітня 1947 р. М. Скорик із власної ініціативи читав курс лекцій етнологічної тематики (переважно з історії етнології, з наголосом на методології етнологічних досліджень) для науковців Львівського відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР та Державного етнографічного музею АН УРСР. У цих лекціях він розглянув такі питання, як:

1. Визначення етнографії (нагадаємо, що цим терміном у СРСР позначали як власне етнографію, так й етнологію), її мета та завдання, місце в системі історичних наук, а також зв’язок з фольклором (тобто, фольклористикою);

2. Методи етнографічних досліджень, етнографічні джерела та їх інтерпретація;

3. Етнографічні знання в епохи Античності та Середньовіччя; перші спроби узагальнень на базі етнографічних матеріалів (“орієнталістична школа”, діяльність Жозефа Франсуа Лафіто, Шарля де Броса, Вольтера, Жана Антуана Кондорсе, Адама Фергюсона, Йогана Форстера, Адельберта фон Шаміссо та ін.);

¹⁵ Stanislaw Klimek, *The Structure of California Indian Culture* (Berkeley, California: University of California Press, 1935).

¹⁶ E. W. Gifford, Stanislaw Klimek, *Yana* (Berkeley, California: University of California Press, 1936).

¹⁷ Фонди Музею історії ЛНУ імені Івана Франка, Навчальний план кафедри фольклору й етнографії від 4 липня 1940 р. (оригінал документа), арк. 1–2.

¹⁸ Василь Івашків, Руслан Марків, “Біля витоків української фольклористики у Львівському університеті,” *Міфологія і фольклор* 3–4 (2010): 22.

4. Розвиток науки про народ у XIX–XX ст.: школа братів Грімів, теоретичні ідеї Огюста Конта, Герберта Спенсера, еволюційна школа (Адольф Бастіан, Черльз Дарвін, Йоганн Якоб Бахофен, Едвард Тайлор, Льюїс Генрі Морган, Джон Мак-Леннан), етнографічна проблематика в працях Карла Маркса та Фрідріха Енгельса, їхня інтерпретація еволюційного вчення Л. Г. Моргана, антиморганізм;

5. Теорія “культурних кіл” Фріца Гребнера, Фрідріха Ратцеля та Лео Фробеніуса, наукові погляди Вільгельма Шмідта, Ендрю Ланга, Джеймса Фрезера, Вільяма Ріверса та Люсьєна Леві-Брюля;

6. Розвиток етнографії у Російській імперії до XVIII ст. та в XIX – на початку XX ст. (Російське географічне товариство, організація експедицій та видань, заснування краєзнавчих товариств та етнографічних музеїв і продовження їхньої діяльності в Радянському Союзі; наукові студії Леопольда Шренка, Матіаса Кастрена, Микола Миклухо-Маклая, Володимира Богораза-Тана, Федора Вовка, Володимира Йохельсона, Миколи Ядринцева, Лева Штернберга, Миколи Харузіна, Максима Ковалевського, Дмитра Анучіна; народницька школа в етнографії);

7. Фольклористичні дослідження в Російській імперії (міфологічна школа, Олександр Афанасьєв, метеорологічна теорія Федора Буслаєва та Ореста Міллера; наукові погляди Олександра Веселовського); міграційна теорія Теодора Бенфея; антропологічна теорія Едварда Тайлора; психологічна школа; Фінська історико-етнографічна школа; народознавча діяльність Ганса Наумана; вплив “Жовтневої революції” на розвиток етнографії в СРСР, конференція етнографів 1929 р., археологічно-етнографічна нарада 1932 р., “Ленін–Сталін про етнографічні науки, радянський фольклор”¹⁹.

Отже, М. Скорик розробив ґрунтовний курс лекцій, який міг читати і студентам-народознавцям Львівського університету. 1 вересня 1947 р. учений приступив до виконання своїх обов’язків на кафедрі фольклору й етнографії – розпочав читати лекції з українського фольклору студентам першого курсу філологічного факультету. Проте вже 22 жовтня 1947 р. його звільнили²⁰, а згодом – заарештували.

Радянська Західної України, яка поновилася в другій половині 1940-х років і завершилася на початку другої половини XX ст., торкнулася й народознавства. Від середини XX ст. й до 1980-х років чи не єдиним етнологічним курсом, який читали у Львівському університеті, була “Загальна етнографія” (викладачі Людмила Свистунович, Зоя Калініна, Микола Пелецишин). Лише у 1988 р., завдяки зусиллям С. Макарчука, у навчальні плани історичного факультету впроваджено курс етнографії України, що дозволило домогтися перейменування кафедри історії УРСР на кафедру історії та етнографії України (1989). Серед

¹⁹ Ігор Гілевич, “Михайло Скорик – етнолог, історик, фольклорист,” *Вісник Львівського університету. Серія історична* 50 (2014): 233.

²⁰ Архів ЛНУ імені Івана Франка, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 1389: Особова справа Скорика Михайла, арк. 24–25, 27.

нормативних і спеціальних курсів народознавчої тематики, які наприкінці 1980-х – у першій половині 1990-х років читали її викладачі, були: “Етнографія України” (професор Степан Макарчук, доцент Оксана Франко), “Український етнос. Походження та історичний розвиток”, “Етнографічні регіони України” (С. Макарчук), “Загальна етнографія”, “Історія української етнографії”, “Українські етнографи ХХ ст.” (О. Франко), “Український етнос”, “Переселення і еміграція з України наприкінці ХІХ – в першій половині ХХ ст.” (доцент Степан Качараба), “Проникнення та розселення неукраїнських національностей на Україні” (доцент Микола Рожик), “Історіографія історії та етнографії України” (доцент Олексій Сухий), “Історія української етнографічної науки” (асистент Світлана Яремчук), “Українське народне мистецтво” (Микола Моздир)²¹.

Кафедра етнології, створена у 1995 р. у результаті поділу кафедри історії та етнографії України, упродовж другої половини 1990-х – 2000-х років забезпечувала, зокрема, читання дисциплін “Загальна етнологія”, “Етнологія України”, “Історія народної культури українців”, “Історія української етнології”, “Етнічна історія українців”, “Націогенез українців”, “Етнічні і національні меншини України”, “Цигани в Україні”, “Етнографічні регіони України”, “Українське народне житло”, “Українське народне мистецтво”, “Основи антропології”, “Палеоетнографія”, “Етнографія народів Європи”, “Етнографія слов’ян”, “Слов’янська міфологія”, “Актуальні проблеми етнології”, “Теоретична етнологія”, “Етносоціологія”, “Етнолінгвістика”, “Методика польових етнографічних досліджень”, “Етнографічне музейництво” тощо²².

Натомість перелік народознавчих курсів на майбутній 2018/2019 навчальний рік виглядає так: професор Роман Сілецький забезпечує викладання курсів “Етнологія України”, “Етнологія слов’янських народів Карпато-Балканського регіону” та “Українське народне житло: генезис, еволюція, локальні особливості, будівельна обрядовість”; професор Михайло Глушко – “Методика польового етнографічного дослідження”, “Історія народної культури українців”, “Історія народної культури українців: карпатська традиція” та “Теорія етносу”; професор Оксана Франко – “Національні меншини в Україні”; доцент Володимир Галайчук – “Загальна етнологія”, “Етнолінгвістика”, “Традиційна духовна культура українців Карпат”, “Слов’янська міфологія”, “Українська демонологія”,

²¹ Фонди Музею історії ЛНУ імені Івана Франка, Кафедра історії та етнографії України (історична довідка). Підготував О. К. Мазур в 1994 р. (ксерокопія з оригіналу документа), арк. 6–7; Звіт зав. кафедрою етнології професора Макарчука С. А. про навчально-методичну, наукову та виховну роботу з часу обрання на посаду 20.XI.1991 року (ксерокопія з оригіналу документа), арк. 3; Звіт про роботу завідуючого кафедрою етнології професора Макарчука С. А. за 1991–1996 роки, (ксерокопія з оригіналу документа), арк. 1–2.

²² Фонди Музею історії ЛНУ імені Івана Франка, Кваліфікаційна характеристика випускника спеціальності “етнологія” (етнографія) з кваліфікацією “історик-етнолог”, [кінець 1990-х – початок 2000-х років] (ксерокопія з оригіналу документа), арк. 1–2; Залікова книжка студента історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка Тарнавського Романа Богдановича, 2003–2008 рр. (ксерокопія з оригіналу документа), арк. 1–10.

“Український фольклор”; доцент Григорій Рачковський – “Етнологія Європи”, “Націогенез українців”, “Етнічні стереотипи українців”, “Цигани в Україні”; доцент Роман Тарнавський – “Історія етнології у Львівському університеті”, “Традиційна соціонормативна культура українців”, “Традиційна українська громада”; асистент Ігор Гілевич – “Історія української етнології” та “Історико-етнографічне районування України”. Крім цього, діють наукові семінари та відбуваються польові етнографічні експедиції-практики²³.

Ще один аспект, який споріднює кафедри етнологічного спрямування Львівського університету під керівництвом А. Фішера та Ф. Колесси і сучасну кафедру етнології, це велика увага до польових етнографічних експедицій та залучення зібраних матеріалів у навчально-науковий процес. Головними напрямками експедицій (як практик, так й особистих виїздів його працівників), які організував університет у другій половині 1920-х – 1930-х роках, були Бойківщина, Лемківщина, Гуцульщина, Західне Поділля та низка польських етнічних земель, у 1940 р. – Волинь. Території, обстежені викладачами сучасної кафедри етнології від часу проведення перших польових експедицій-практик у 1998 р. і до сьогодні, охоплюють Бойківщину, Гуцульщину, Покуття, Опілля, Надсяння, Волинь та Полісся²⁴.

Потужна навчально-наукова діяльність, організована народознавчими підрозділами Львівського університету, забезпечила становлення низки наукових шкіл.

Основу львівської етнологічної школи А. Фішера склали працівники (штатні асистенти та асистенти-волонтери) Етнологічного закладу: Альфред Бахман, Ян Фальковський, Леон Попель, Александер Яворчак, Владислав Ягелло, Генрик Мушинський, Михайло Івашків, Гізела (Гіза) Френкель, Іван (Ян) Кухта, Кароль Кораний, Юзеф Гаск, Вільгельм Табор, а також Роман Гарасимчук, Катерина Матейко, Калістрат Добрянський, Генрик Перльс, Ірина Нестюк, Тадеуш Цешляк та інші. Наголосимо, що до роботи в Етнологічному закладі професор залучав як випускників кафедри етнології, так і власне студентів, які мали схильність до етнологічних досліджень. При цьому він не мав упереджень щодо їхньої національності: наукова школа А. Фішера об’єднувала поляків, українців, євреїв. Професор також сприяв тому, щоб у підрозділі працювали не лише народознавці, а й представники інших спеціальностей (юристи, мистецтвознавці, філологи) задля розвитку досліджень на стику етнології з іншими науками²⁵.

²³ “Кафедра етнології,” *Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка*, доступно 10 жовтня 2018 року, <http://clio.lnu.edu.ua/department/etnolohiji>.

²⁴ Докладніше див.: Григорій Рачковський, “Польові етнографічні дослідження кафедри етнології Львівського університету (1998–2013): географія, тематика, здобутки,” *Вісник Львівського університету. Серія історична* 50 (2014): 591–622.

²⁵ Докладніше див.: Роман Тарнавський, “Етнологічний інститут Львівського університету (1924–1939) як основа формування наукової школи Адама Фішера,” *Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету)*, ред. Леонід Зашкільняк і Павел Серженга (Львів: ПАІС, 2015), 167–173.

Для наукової школи А. Фішера характерні акцент на слов'янській етнографії та етнології, опертя під час наукових досліджень на матеріали польових етнографічних експедицій та метод “пережитків”, застосування новітнього на той час методу ареального картографування. Її представників цікавило передусім встановлення історичних джерел різноманітних явищ народної культури, для чого необхідно було підготувати значну джерельну базу у вигляді “етнографічних монографій”. Тож можна стверджувати, що наукова школа А. Фішера зробила значний вклад у розвиток такої субдисципліни етнології, як історія народної культури.

Львівська антропологічна школа Я. Чекановського також сформувалась навколо наукового підрозділу – Антропологічно-етнологічного закладу Львівського університету – з його асистентів. Представники цього наукового середовища під час своїх досліджень спиралися на розроблену Я. Чекановським методологію, зокрема метод математичної статистики та концепцію про антропологічні типи та расові складники. Вони цікавилися антропологічним районуванням світу (Станіслав Клімек), антропологічними особливостями давнього та сучасного населення різних його частин (Тадеуш Генцель та Гізеля Лемперт – Африки, Болеслав Росінський – Океанії, Ростислав Єндик – Греції, Саломон Чортковер – Піренейського півострова, Кароль Стояновський – Північної Європи, Мартина Григльєвська – Швейцарії тощо), зоологічною (Б. Росінський) та стоматологічною (С. Чортковер) антропологією, антропологією євреїв (Г. Лемперт, С. Чортковер), а також славістичною проблематикою у декількох ракурсах: антропологічні особливості населення міжвоєнної Польщі (ці питання були об'єктом уваги більшості львівських антропологів) та польської діаспори у США і Європі (Б. Росінський); антропологічні особливості слов'янських народів (Станіслав Жеймо-Жейміс, Францішек Вокрой, Ростислав Єндик); проблема прабатьківщини слов'ян та етногенезу слов'янських народів (Я. Чекановський). Досліджуючи етногенез слов'ян, львівські вчені співставляли дані антропології з даними інших наук – етнології, історії, мовознавства. Натомість, під час вивчення проблематики інших зазначених тематичних груп наголос робили на краніології (обмірі черепів). Львівські антропологи акцентували увагу також на морфологічному критерії, а виникнення расової специфіки пояснювали змішанням різних антропологічних складників²⁶.

Друга світова війна та політика радянської влади у перші повоєнні роки кардинально вплинули на львівські наукові середовища, зокрема на наукові школи А. Фішера та Я. Чекановського.

²⁶ Докладніше див.: Роман Тарнавський, “Антропологічно-етнологічний інститут Львівського університету як основа формування наукової школи Яна Чекановського,” *Народознавчі зошити* 1 (2014): 18–28.

А. Фішер помер 22 грудня 1943 р. У роки нацистської окупації він працював бухгалтером на складі деревини, де захворів на запалення легенів й хвороба загострилася, зокрема через недоїдання²⁷. Дати смерті двох чільних представників наукової школи А. Фішера – Я. Фальковського та Г. Перльса, поки що не встановлено. Відомо, що Я. Фальковський восени 1939 р. виїхав зі Львова, а в 1940 р. перебував в Архангельську (вочевидь, був вивезений до СРСР, де загинув у 1940 чи 1941 р.)²⁸. Г. Перльс разом із дружиною та двома доньками був убитий нацистами²⁹. В. Ягелло з початком війни служив у польському війську та розвідці. У червні 1941 р. заарештований органами НКВС і вивезений до Миколаєва (нині обласний центр України), потім – до Бузулука (місто в Оренбурзькій області Росії). У вересні 1941 р. вступив до лав Армії Владислава Андерса, з якою пройшов через країни Близького Сходу до Італії, де брав участь у битві під Монте-Кассіно (17 січня – 19 травня 1944 р.). Двічі поранений (12 та 17 травня). Помер 21 листопада 1944 р. у військовому шпиталі в муніципалітеті Казамассіма³⁰. Під час війни загинули й провідні учні Я. Чекановського, зокрема, С. Клімек 13 вересня 1939 р. під час військових дій у селі Умястові під Ожаровом (нині Мазовецького воєводства Республіки Польща)³¹, Саломон Чортковер – у 1943 р. у гетто на Замарстинові у Львові³².

Перші повоєнні роки стали періодом піку процесу еміграції представників львівських народознавчих шкіл А. Фішера та Я. Чекановського. Аналіз цієї інформації є надзвичайно важливий з методологічної точки зору, позаяк дозволяє обґрунтувати *концепт дисперсизації наукових шкіл* (важливий для дослідження формування нових наукових середовищ і складання їхньої “генеалогії”). Охарактеризуємо біографії учнів А. Фішера та Я. Чекановського, які у повоєнні роки дали поштовх розвитку етнології та антропології у різних містах.

²⁷ Roman Tarnawski, “Adam Fischer jako student i wykładowca Uniwersytetu Lwowskiego,” *Adam Fischer*, red. Piotr Grochowski i Adrian Mianeki (Toruń, Wrocław: PTL, 2015), 16.

²⁸ Anna Engelking, Olga Linkiewicz, “Jan Kanty Emil Alfred Falkowski (1901–ok. 1940),” *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, t. 3, pod red. Anny Spiss i Zofii Szromby-Rysowej (Wrocław, Kraków: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Krakowie, 2010), 71.

²⁹ Філарет Колесса, *Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР. Листування Ф. Колесси й М. Азадовського*, упоряд. Ірина Коваль-Фучило (Київ: Логос, 2011), 51.

³⁰ Artur Trapszyc, “Władysław Jagiełło (1912–1944),” *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, t. 4, pod red. Anny Spiss i Jana Świącha (Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2014), 67–68.

³¹ Jan Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. 1918–1946. Portret kresowej uczelni* (Kraków: Księgarnia akademicka, 2007), 91.

³² Роман Тарнавський, Володимир Гриновець, “Чортковер (Czortkower) Соломон (Саломон),” *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка*, голова Видавничої ради Іван Вакарчук, т. 2 (Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014), 657.

Ю. Гаєк емігрував до Польщі у 1944 р. Працював професором Католицького університету в Любліні, керував кафедрою етнографії та етнології Університету Марії Кюрі-Склодовської у Любліні, кафедрою етнографії Познанського університету, кафедрою загальної етнографії та етнографії слов'ян Вроцлавського університету, очолював відділ етнографії Інституту історії матеріальної культури Польської академії наук. У 1945 р. він ініціював відродження Народознавчого товариства у Львові як Польського народознавчого товариства (був його секретарем, згодом – головою, організатором наукового архіву та бібліотеки, редактором тридцяти томів відновленого збірника “Lud”). Започаткував і здійснював керівництво знакових проєктів “Polski Atlas Etnograficzny” та “Dzieła wszystkie Oskara Kolberga”. Помер 17 квітня 1987 р. у Вроцлаві³³.

К. Кораний емігрував до Польщі у 1945 р. Був професором (1945–1951) і ректором (1948–1951) Торунського університету, водночас з 1949 р. – професором Варшавського університету. Працював над синтезами з історії держави і права. У 1947–1954 рр. – член і президент торунського, а з 1954 р. – варшавського відділів Польського народознавчого товариства. Помер 23 вересня 1964 р. у Варшаві³⁴.

А. Яворчак у червні 1946 р. емігрував до Кракова, де впродовж 1947–1973 рр. працював у структурі Державних закладів шкільних видавництв. У повоєнні роки продовжував польові етнографічні дослідження гончарства (планував написати комплексну монографію про гончарні традиції поляків і габілітуватися на її підставі). Співпрацював з Польським народознавчим товариством, Етнографічною комісією Польської академії наук у Кракові, Музеєм народних культур у Варшаві. Помер 4 липня 1993 р. у Кракові³⁵.

Г. Френкель переїхала до Польщі у 1945 р.: мешкала в Любліні, співпрацюючи з Польським народознавчим товариством, Центральним комітетом польських євреїв і кафедрою етнології Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні. У 1947 р. оселилася у Варшаві, де працювала зберігачем фондів музею Єврейського історичного інституту. У 1950 р. емігрувала до Ізраїлю. До 1980 р. працювала у Музеї етнографії та фольклору в Хайфі, у цьому ж місті заснувала Центр єврейської витинанки. Досліджувала народні ремесла польських євреїв, єврейський традиційний жіночий костюм. Померла 17 травня 1984 р. у Хайфі³⁶.

³³ Zygmunt Kłodnicki, Anna Kowalska-Lewicka, “Józef Ludwik Franciszek Gajek (1907–1987),” *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, t. 1, pod red. Ewy Fryś-Pietraszkowej, Anny Kowalskiej-Lewickiej, Anny Spiss (Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, Oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Krakowie, 2002), 107–110.

³⁴ Hubert Czachowski, “Karol Wilhelm Koranyi (1897–1964),” *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, t. 4, pod red. Anny Spiss i Jana Świącha (Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2014), 99–104.

³⁵ Anna Spiss, “Aleksander Paweł Jaworczak (1908–1993),” *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, t. 4, pod red. Anny Spiss i Jana Świącha (Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2014), 75–82.

³⁶ Goldberg-Mulkiewicz, “Giza (Gizela) Frenkel (Frankel, Fränklowa, Fraenklowa) (1895–1984),” *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, t. 1, pod red. Ewy Fryś-Pietraszkowej,

Роман Гарасимчук у 1940-х – першій половині 1950-х років працював у львівських музейних і наукових установах народознавчого спрямування, а з 1955 р. – в Українському державному музеї етнографії та художнього промислу АН УРСР на посадах молодшого та старшого наукового співробітника, упродовж 1960–1970 рр. завідував відділом народного мистецтва та художньої промисловості. У 1956 р. захистив кандидатську дисертацію “Розвиток народного хореографічного мистецтва Радянського Прикарпаття”. Відзначимо, що у 1950-х роках учений (як старший викладач із погодинною оплатою праці) читав лекції з етнографії у Львівському університеті – на кафедрах фізичної географії (1950–1952), стародавнього світу та середніх віків (1952–1953) та економічної географії (1954–1956). Помер 3 травня 1976 р. у Львові³⁷.

Катерина Матейко до 1951 р. працювала науковим співробітником Державного етнографічного музею АН УРСР, а впродовж 1951–1980 рр. (до виходу на пенсію) – молодшим, згодом старшим науковим співробітником Українського державного музею етнографії та художнього промислу. У 1955 р. дослідниця захистила кандидатську дисертацію “Українська народна кераміка XIX–XX ст. (Історико-етнографічне дослідження)”, а 1958 р. отримала вчене звання старшого наукового співробітника. У 1992 р. обрана дійсним членом НТШ в Україні. К. Матейко – один із головних експертів із традиційного одягу українців, автор монографії “Український народний одяг” (1977) та довідника “Український народний одяг: Етнографічний словник” (1996). Померла 22 грудня 1995 р. у Львові³⁸.

Стосовно дисперсизації львівської антропологічної школи Я. Чекановського, то її засновник виїхав із сім’єю зі Львова у 1944 р. У 1944/1945 навчальному році викладав у приватній гімназії у місті Кольбушовій (нині повітовий центр Підкарпатського воєводства Республіки Польща). У Польщі Я. Чекановський продовжив свою викладацьку та наукову діяльність: керував кафедрою антропології та етнології Католицького університету в Любліні (1945–1950) та кафедрою антропології Познанського університету (1946–1960). Помер 20 липня 1965 р. у Щеціні³⁹.

Anny Kowalskiej-Lewickiej, Anny Spiss (Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, Oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Krakowie, 2002), 104–105.

³⁷ Ігор Гілевич, Роман Тарнавський, “Гарасимчук Роман Володимир Петрович,” *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка*, голова Видавничої ради Іван Вакарчук, т. 1 (Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011), 327–328.

³⁸ Михайло Глушко, Роман Тарнавський, “Матейко Катерина Іванівна,” *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка*, голова Видавничої ради Іван Вакарчук, т. 2 (Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014), 108.

³⁹ Joanna Bar, Anna Czekanowska, “Jan Czekanowski (1882–1965),” *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, t. 1, pod red. Ewy Fryś-Pietraszkowej, Anny Kowalskiej-Lewickiej, Anny Spiss (Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, Oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Krakowie, 2002), 55.

Францішек Вокрой емігрував до Польщі у 1945 р., оселившись у Познані. У 1947 р., на підставі дослідження про соціальні, професійні та антропологічні особливості студентів вищих навчальних закладів Львова у 1937/1938 навчальному році, захистив докторат (промотор Я. Чекановський), а в 1954 р. – габілітувався (підстава – праця про демографічно-антропологічну характеристику населення німецьких колоній Прикарпаття). Доцент (1956), надзвичайний професор (1962). У 1950–1954 рр. – секретар видання “Przegląd Antropologiczny”; 1956–1962 рр. – директор Антропологічного інституту Торунського університету; 1962–1972 рр. – завідувач кафедри антропології Познанського університету. Член антропологічної комісії Польської академії наук. Помер 29 квітня 1991 р. у Варшаві⁴⁰.

Болеслав Росінський емігрував до Польщі у 1946 р. Упродовж 1946–1953 рр. обіймав посади професора кафедри антропології Варшавського університету, а в 1956–1964 рр. – професора кафедри філософії природи Академії католицької теології (нині – Університет кардинала Стефана Вишинського) у Варшаві. Там само впродовж 1954–1960 рр. був священником парафії св. Терези. У 1948 р. Б. Росінського обрали членом-кореспондентом, а 1949 р. – дійсним членом Варшавського наукового товариства. Помер у Варшаві 20 листопада 1964 р.⁴¹

Смерть та еміграція львівських антропологів стала причиною занепаду антропології як наукового напрямку у Львівському університеті та у Львові загалом. Натомість львівське етнологічне середовище, як уже зазначалося, збереглося (навіть попри ліквідацію спеціалізованих кафедр в університеті) завдяки народознавчим структурам Академії наук. Упродовж 1990–2000-х років на базі кафедр історії та етнографії України й етнології Львівського університету імені Івана Франка сформувалися дві наукові школи – етнічної історії українців (засновник С. Макарчук, представники – Г. Рачковський, Р. Тарнавський) та історії народної культури українців (основа – польові етнографічні експедиції, культурно-генетичний і етнолінгвістичний методи; чільні представники – М. Глушко, Р. Сілецький, В. Галайчук, І. Гілевич), а також напрям “Історія етнологічних студій” (О. Франко, М. Глушко, І. Гілевич, Р. Тарнавський).

На основі викладеного матеріалу з історії кафедри етнології Львівського університету крізь призму народознавства як напрямку можна зробити такі узагальнення, важливі під час досліджень із історії розвитку різних наук (гуманітарних, технічних, природничих).

Розгляд історії університетської освіти і науки у хронологічно-проблемному ключі, а не в суто хронологічному, дозволяє подивитися на неї під іншим кутом зору, актуалізувати багато аспектів. У цьому контексті можна акцентувати увагу

⁴⁰ Andrzej Malinowski, “Profesor Franciszek Wokroj (1906–1991),” *Przegląd Antropologiczny* 56, zeszyt 1–2 (1993): 3–4.

⁴¹ Григорій Рачковський, Ірина Білінська, Андрій Затушевський, “Росінський (Rosicki) Болеслав,” *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка*, голова Видавничої ради Іван Вакарчук, т. 2 (Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014), 380.

на низці концептів, зокрема “циклічність «навчання – наука»”, “наукові школи та їх дисперсизація”.

Попри те, що дослідження історії університетів передбачає висвітлення в рівній мірі освітньої та наукової діяльності, на жаль, у більшості праць характеристики та аналізу особливостей навчального процесу (зокрема, тематиці лекцій та практичних занять) відведено недостатньо уваги. Натомість без представлення освітньої складової неможливе комплексне дослідження наукових шкіл і напрямів, позаяк вона є однією з основ їхнього становлення. Виклад матеріалу, присвяченого лекційним і практичним заняттям викладачів університету найкраще здійснювати у поєднанні з аналізом їхніх праць, адже у більшості випадків маємо взаємозв’язок тематики наукових досліджень викладача та його курсів. Таким чином, можна водночас компенсувати прогалини у джерельній базі, адже найчастіше інформація джерел про навчальні дисципліни наявна у формі розкладів і навчальних планів, значно рідше – конспектів.

Під час дослідження наукових шкіл (засновник/засновники та його/їхні послідовники, які дотримуються схожих методологічних засад) варто наголошувати на їхньому наднаціональному характері, аналізувати особливості та наслідки дисперсизації (розсіяння). Вочевидь, продуктивним є створення “генеалогії наукових шкіл”, яке візуально відтворюватиме розвиток тієї чи іншої науки у часовому і територіальному вимірах.

CHAIR OF ETHNOLOGY OF LVIV UNIVERSITY: CONCEPTS OF PROBLEM-CHRONOLOGICAL APPROACH TO RESEARCH OF THE HISTORY OF DEPARTMENT

Roman TARNAVSKYI

Ivan Franko National University of Lviv,

Chair of Ethnology,

1, Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

The first department of ethnology at Lviv University was founded in 1910. From that time until today (in 1995 a modern department of ethnology was founded) the development of this science at the university has passed a number of stages, each of which had its own peculiarities.

In the article the author substantiates the importance of applying the problem-chronological approach in the study of the history of the Chair of Ethnology of Lviv University, with emphasis on two key concepts: “cyclicality of “teaching – science” (analysis of the works of the teachers of the department and the disciplines, which they provided teaching, as well); “scientific schools and their dispersion” (study of the formation of science schools at Lviv University during the 20th- beginning of the 21st centuries and the process of “dispersion” of Adam Fischer’s Lviv Ethnological School and Jan Czekanowski’s Lviv Anthropological School, with emphasis on the following development, due to their representatives, ethnological communities in Lviv, cities in Poland (Wroclaw, Warsaw, Lublin, Poznan, Torun), Israel (Haifa, etc.).

These concepts, described on the example of the Chair of Ethnology at Lviv University, can be applied as a kind of matrix in studies of the history of university education and science: to study

different directions (socio-humanities, natural, technical sciences) through the history of the departments that represent them.

Key words: Lviv University, Chair of Ethnology, Scientific Schools, Stanisław Ciszewski, Adam Fischer, Jan Czekanowski, Filarets Kolessa, Stepan Makarchuk.

Стаття надійшла до редколегії 22.09.2018

Прийнята до друку 20.06.2019

